

جشن مهرگان

جشن مهرگان را نباید در شمار جشن های دوازده گانه کم و بیش فراموش شده ای چون " فروردین گان " و " اردیبهشت گان " و ... آورد و نه چون نوروز که در همه ایران همگانی است، یا چون " سده " که در یک شهر برگزار شود، بلکه مهرگان جشنی است که تنها نزد دانشمندان و نویسندگان و شاعران همچنان برجاست و از این رو جزو جشن های کهن بحساب می آید.

در روز شمار کهن ایران، هر یک از سی روز ماه را نامی است که نام دوازده ماه سال نیز در میان آنهاست. پیشینیان در هر ماه که نام روز و نام ماه یکی بود، آن را جشن می گرفتند. از این جشن های دوازده گانه، تا آنجا که سندها و کتاب های تاریخی گواه است، در دوره های پس از اسلام، تنها جشن مهرگان است که رسمی و شکوهمند برگزار می گردید. افزون بر یکی بودن نام - روز مهر از ماه مهر - مناسبت های دیگری را نیز برای برگزاری این جشن بر می شمردند، که معروفترین آن قیام کاوه آهنگر و پیروزی بر ضحاک و پادشاهی نشستن فریدون است. دقیقی، فردوسی و اسدی توسی از آن چنین یاد کرده اند:

دقیقی می گوید:

مهرگان آمد جشن ملک افریدونا آن کجا گاو به پرورش بر مایونا (برمایون نام گاوی است که فریدون با شیرش پرورش یافت)

و فردوسی در داستان به بند کردن ضحاک آورده است:

فریدون چون شد بر جهان کامکار ندانست جز خویشان شهریار

به روز خجسته سر مهر ماه به سر بر نهاد آن کیانی کلاه

کنون یادگار است از او ماه مهر بکوش و برنج، ایچ منهای چهر

و اسدی توسی در انتساب این جشن به فریدون گوید:

فریدون فرخ به گرز نبرد
 ز ضحاک تازی بر آورد گرد
 چو در برج شاهین شد از خوشه مهر
 نشست او به شاهی سر ماه مهر
 بر آرایش مهرگان جشن ساخت
 به شاهی سر از چرخ مه برافراخت

ابوریحان بیرونی در التفهیم می نویسد :

مهرگاه، شانزدهم روز است از مهر ماه و نامش مهر، اندرین روز، افریدون ظفر یافت بر بیورسب جادو، انک معروف است به ضحاک، و به کوه دماوند بازداشت. و روزها که سپس مهرگان است همه جشنند، بر کردار آنچه از پس نوروز بود....

و نیز در آثار الباقیه آورده است که :

سلمان فارسی می گوید، ما در عهد زرتشتی بودن می گفتیم، خداوند برای زینت بندگان خود یاقوت را در نوروز و زبرجد را در مهرگان بیرون آورد. و فضل این دو روز بر روزهای دیگر مانند فضل یاقوت و زبرجد است بر جواهرهای دیگر. و بیورسب هزار سال عمر کرد. این که ایرانیان به یکدیگر دعا میکنند که : " هزار سال بزی " از آن روز رسم شده است، چون دیدند که ضحاک توانست هزار سال عمر کند و این کار در حد امکان است، هزار سال زندگی را دعا و آرزو کردند.

مورخان، نویسندگان و شاعران، از برگزاری جشن مهرگان نیز - مانند جشن های کهن دیگر - در دستگاه پادشاهان و حاکمان خبر میدهند. از جمله در برگزاری این جشن در پیش از اسلام آمده که : این عید مانند دیگر اعیاد برای عموم مردم است. از آیین ساسانیان در این روز این بود که تاجی را که به صورت آفتاب بود به سر می گذاشتند و در این روز برای ایرانیان بازاری بر پا می شد. و در ملوک خراسان رسم است که در روز مهرگان به سپاهیان و ارتش رخت پائیزی و زمستانی میدهند.

از برگزاری جشن مهرگان، در دوره غزنویان، آگاهی بیشتری در دست است، در شعر فردوس، عنصری، فرخی و منوچهری وصف این جشن آمده، ابوالفضل بیهقی از برگزاری جشن مهرگان در زمان سلطان محمود غزنوی، در سالهای ۴۲۸، ۴۲۹ و ۴۳۰ هجری قمری که خود شاهد بوده، خبر می دهد. وی می نویسد : روز یکشنبه چهارم ذی الحجه سال ۴۲۸ به جشن مهرگان نشست و از آفاق مملکت هدیه ها که ساخته بودند پیشکش راه، در آن وقت بیاوردند و اولیاء و حشم نیز بسیار

چیز آوردند. و شعرا شعر خواندند و صلوات یافتند. پس از شعر به سر نشاط و شراب رفت و روزی خرم پایان آمد.

در سال ۴۲۹، ابوالفضل بیهقی، شیوه برگزاری جشن مهرگان را در روز عرفه بیان می کند: ... و روز چهارشنبه نهم ذی الحجه به جشن مهرگان به نشست و هدیه های بسیار آوردند. و روز عرفه بود. امیر روزه داشت و کس را زهر نبود که پنهان و آشکارا نشاط کردی و دیگر روز عید اضحی کردند.

وی همچنین از مهرگان سال ۴۳۰ و شرح برگزاری آن سخن می گوید. مهرماه و فروردین ماه که به ترتیب آغاز اعتدال پاییزی و اعتدال بهاری و در آن روز و شب برابرند، زمانی هر دو را، به عنوان آغاز سال جشن می گرفتند:

... و برخی مهرگان را بر نوروز برتری داده اند. چنان که پاییز را بر بهار برتری داده اند. و تکیه گاه ایشان این است که اسکندر از ارسطو پرسید که کدام یک از این دو فصل بهتر است؟ ارسطو گفت: پادشاه! در بهار حشرات و هوام آغاز میکنند که نشو یابند و در پاییز آغاز ذهاب آنهاست، پس پاییز از بهار بهتر است.

از دوران کهن، همراه با جشن ها و آیین ها، واژگان فارسی نوروز و مهرگان به صورت معرب نیروز و مهرجان وارد زبان و قلمرو فرهنگی کشورهای مسلمان عرب زبان گردید. امروز در بسیاری از کشورهای - آسیایی و آفریقایی - واژه مهرجان به معنی و مفهوم جشن و فستیوال به کار می رود.

در زمان حاضر

امروز، جشن مهرگان، به شیوه ای که در کتاب های تاریخی سده های چهارم و پنجم و ششم آمده، نه در دستگاه دولتی و حکومتی برگزار می شود و نه در گردهمایی های غیر رسمی، نزد عامه مردم. دست کم، در دو سده اخیر نیز از برگزاری آن آگاهی در دست نیست. جشن و آیین مهرگان، از نظر زمانی نیز، با تغییر تقویم، در سال ۱۳۰۴ هجری شمسی، تغییر کرد. بدین معنی که ۵ روز "پنجه = خمسه" (که پس از ۱۲ ماه سی روزه برای رسیدن به ۳۶۵ می آمد) حذف و شش ماه اول سال ۳۱ روز گردیده است. از آن پس، در بسی از تقویم ها، مهرگان، به جای ۱۶ مهر در دهم مهر آمده، یعنی در صد و نود و ششمین روز سال براساس تقویم پیشین. در ماهنامه ها و هفته نامه های ادبی و اجتماعی سده اخیر، مهرگان حضور دارد. بدین معنی که مقاله، پژوهش، شعر به مناسبت مهر و مهرگان - به ویژه در نشریه هایی که در ماه مهر منتشر می شود - کم نیست.

دکتر بهرام فره‌وشی از برگزاری مهرگان به عنوان جشنی خانوادگی، در بین زرتشتیان یزد و کرمان و نیز " از آیین قربانی کردن گوسفند، در برخی از روستاهای زردشتی نشین یزد، برای ایزد مهر " خبر می‌دهد. تا سی سال پیش، زردشتیان کرمان، در این روز، به یاد مردگان، مرغی را کشته و شکمش را با حبوبات و آلو انباشته و به عنوان خوراک ویژه، یادمان مردگان می‌پختند.

جشن آغاز سال تحصیلی دانشگاه تهران، که در نیمه اول مهرماه است، در برخی از سال‌ها در دهم یا شانزدهم مهر (مهرگان) برگزار می‌شد.

زمان برگزاری آیین قالی شویان در مشهد اردهال را جلال‌الاحمد، با مهرگان هم‌پیوند می‌داند. صدرالدین عینی در یادداشت‌ها، از جشنی در تاجیکستان و سمرقند یاد می‌کند که هر سال در ماه میزان (مهرماه) برگزار می‌شد. جشنی که می‌تواند، با همهٔ دگرگونی‌ها، بازماندهٔ جشن مهرگان باشد. از زبان او بشنویم، که فارسی تاجیکی است: ... حکایت این سیر (جشن) به کسانی که وی را ندیده‌اند، مانند حکایه‌های " هزار و یک شب " دلکش و عجیب می‌نمود. حکایه‌هایی دربارهٔ طرفیازی (آتش بازی)، موشک بازی، خر تازی، نگل جنگ اندازی (به جنگ انداختن قوچ‌های جنگی) آن‌جا می‌کردند. در ریان (منطقه) غجدوان کم‌کس یافت می‌شد، که هیچ نباشد، سالی یک بار رفته، آن را سیر تماشا نکند. دهقان بچگان کم‌بغل (تنگدست) هم، که پدرشان برای سیر خرجی داده نمی‌توانستند، کوشش می‌کردند، که کاری کرده، دو سه تنگه (واحد پول) پول یابند تا که به آن سیر رفته، تماشا کرده‌توانند. کسانی نیز پخته (پنبه) و خوره چینی می‌کردند، به خربزه کشانی و دهقانان بای (ارباب) به مرد کاری می‌درآمدند. و اگر هیچ کار نیابند از کشتزارها دزدی می‌کردند. و مانند این‌ها.

ماه مهر و مهرگان، در جامعه کشاورزی، فصل و زمان برداشت، انباشتن فراورده‌ها، پرداختن خراج و مالیات، اندوختن نیازمندیهای زمستانی و گرمی بازارهای موسمی بوده که هنوز - هر چند نه به نام مهرگان - برگزار می‌شود. و نیز با تحول و دگرگونی‌ای که با گذشت سده‌ها و هزاره‌ها در برگزاری جشن‌ها و آیین‌ها - مانند همهٔ پدیده‌ها و زمینه‌های فرهنگی - روی داده و می‌دهد، جشن مهرگان تنها به این عنوان که نام روز با نام ماه یکی است برگزار نمی‌شود، بلکه بیشتر داستان و اسطورهٔ قیام کاوه آهنگر در برابر بیدادگری‌های ضحاک است که یادمان این جشن نمادین می‌باشد. بی‌گمان، باور و اعتقاد به ایزد مهر و آیین‌های مهری (میتراپی) که پیش از زرتشت، در هند و ایران وجود داشته، به ماه مهر و جشن مهرگان سیمای دینی بیشتری افزوده بود.